

Çanakkale
Hisarı
içindeki
Fâtih
Mescidi

rafı olarak E. Hakkı Ayverdi tarafından incelenerek elde edilen bilgiler yayımlanmıştır. İsmail Utkular'ın rölövelerinden daha doğru olan çizimler, burada yedek subay olarak bulunan Sadettin Feyz adlı mimarın rölövelerine dayanır.

Anlaşıldığına göre hisar tam bir kare şeklinde değildir. Şimdi yıkık olan deniz tarafındaki kenarının yamuk biçimde olduğu tesbit edilmiştir. Kuzey cephesi 139, güney cephesi 125, batı cephesi 101, doğu cephesi 98 metredir. Doğü köşesindeki kule on iki köşeli, diğerleri ise yuvarlaktır. Güney ve kuzey cephelerinin ortalarında birer küçük kuleden başka doğu cephesinde de ortada beş cepheli çıkıntılar halinde bir çift küçük kule daha vardır. İç avlunun ortasında heybetli bir kitle halinde dikdörtgen planlı dört katlı iç kale yükselir. Bu avluda iç kale-nin doğu tarafında yuvarlak planlı, penceresiz bir yapı olan ve yanlış olarak hamam denilen cephanelik bulunur.

Sur duvarının kalınlığı 4,50 - 5,20 m. arasında değişen hisarın girişi, kuzey cephenin ortasındaki küçük ara burcunun içindendir. Burada kapı tam ortada değil sur duvarına bitişik olarak şevli biçimde açılmıştır. Kulenin içindeki met-hal dehlizi emniyetli biçimde korunmuştur. Bunun güney tarafına bitişik iki küçük mekân bulunur. Bunlar, dıştan merdivenle çıkılan hisar mescidinin alt yapısını teşkil ederler. İçten 12,12 × 5,24 m. ölçüsünde, ince uzun dikdörtgen biçiminde olan mescidin burcun üstüne oturtulan minaresinin alt kısmı taş, gövdesi tuğladır. Şerefe çıkmaları, beş sıra testere dişi biçiminde yerleştirilmiş tuğ-lalarla sağlanmıştır. 1914-1918 harbinde isabet eden bir top mermisi yüzünden yarısı yıkılmış durumda olan minare gövdesi 1968'den sonraki yıllarda tamir edilmiştir. Mescidin kible yönünü vermesi için sağ köşede yapılan mihrabı tuğ-ladan mukarnaslara sahipti. Kapı kerner-i ise bu kadar mütevazı bir yapıya ters düşecek derecede itinalı işlenmiş, çift

renkli ve geçmeli mermerlerden yapılmıştır. Sultan Abdülaziz devrinde iç avlunun güney tarafına kiremit örtülü daha büyük bir mescid inşa edilmiştir. Minaresi olmayan bu mescid, dıştan dışa 12 × 15 m. ebadında ahşap bir yapıdır. Her iki mescid bir ara, vakit namazlarında askerlerin, cuma, bayram ve ramazanlarda ise halkın ibadetine açıktı. Ancak kale son yıllarda boğaz kumandanlığı emrinde müze olarak kullanıldığından mescidlerden ibadet maksadıyla faydalanılamamaktadır.

Avlunun ortasında yükselen iç kale, 28,70 × 42,50 m. ölçüsünde bir dikdörtgen şeklindedir. En altta duvar kalınlığı 7 metreyi bulan bu başkule, Batı askeri ve şato mimarisindeki donjonları andırır. Hisarın, tam karşısında olan bir taş merdivenle çıkılan girişinin sivri Türk kemerinin iki yanında Antikçağ'a ait devşirme parçalar kullanılmıştır. Bunlardan biri mermerden yontulmuş bir koştuk-tur ve bir söylentiye göre Fâtih Sultan Mehmed burada oturmuştur.

Yüksekliği 20 metreyi bulan iç kale, en yüksek kuleyi 8 m. aştığından hisarın ortasında heybetli kitlesini daima belli eder. İçindeki katlardan ikisinin döşemeleri ahşaptı. İlk kattan ikinciye iki taraflı taş merdivenlerden ulaşılmasına karşılık ikinci kattan üçüncüye ahşap dayama merdivenlerle çıkılıyordu. Üçüncü kattan en üstteki terasa ise ortada bulunan çekirdek içindeki taş merdivenlerden ulaşılıyordu. Bütün bunlardan, iç kalenin tahkimat mimarisinin en emniyetli buluşları ile meydana getirildiği anlaşılmaktadır.

Çanakkale Hisarı, Osmanlı dönemi Türk askeri mimarisinin en başta gelen örneklerinden biridir. Her şeyden önce bu kalenin özelliklerini daha iyi belirtecek rö-

löve ve resimlerinin derlenmesi, etraflı araştırmalar yapılarak eksik elemanların tesbit edilmesi ve su ihtiyacının nasıl sağlandığının anlaşılması gerekir. Ahmet Rasim, "... Çimenlik Kalesi derunun-daki su, mevkiinden borular ferşedilerek iskeleyle kadar ..." getirildiğini bildirir ki, bu da araştırılması gereken bir husustur. Türk tarihi bakımından olduğu kadar Türk yapı sanatı bakımından da büyük değere sahip olan bu eserin tam ve ilmî etütlere dayalı bir restorasyonu gereklidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 75; Krítooulos, *Târîh-i Sultân Muhammed Hân-ı Sâñî* (trc. Karolidis), İstanbul 1328, s. 165, 174; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Fevzi Kurtoglu — Ali Haydar Alpagut), Ankara 1935, s. 86; Seyyid Nuh, *Deniz Kitabı: Der See-Atlas des Sejjid Nûh* (nşr. H. J. Kissling), München 1966, lv. 20; J. Maurand, *Itinéraire d'Antibes à Constantinople: 1544* (nşr. L. Dorez), Paris 1901, s. 181, lv. XIV, rs. 2; N. de Nicolai, *Le Premier livre de Navigations et peregrinations orientales*, Lyon 1567, s. 56-57; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 303; J. P. de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Paris 1717, I, 455; Ph. du Fresné-Canaye, *Le Voyage du Levant* (nşr. H. Hauser), Paris 1897, s. 159-160; H. Högg, *Türkenburgen am Bosphorus und Hellespont Ein Bild frühosmanischen Wehrbaues bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, Dresden 1932, s. 18, rs. 15-17; Ahmet Rasim (Dz. Albay), *Marmara Denizi Kılavuzu*, İstanbul 1945, s. 116-117; İsmail Utkular, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul 1954, s. 11-26; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsî III-IV*, s. 171-186; Semavi Eyice, "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan: Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakülteleri Beşeri İlimler Dergisi* (özel sayı), Ankara 1980, s. 257-275, 21 resim ile; Mahmut Şakiroğlu, "Venedik Kütüphanelerinden İstanbul Hakkında Bazı Resimler", *Semavi Eyice Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 221-231, rs. 2.

SEMAVİ EYİCE

Çanakkale Hisarı'nın cephaneliği

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ

I. Dünya Savaşı içinde
3 Kasım 1914 - 9 Ocak 1916
tarihleri arasında

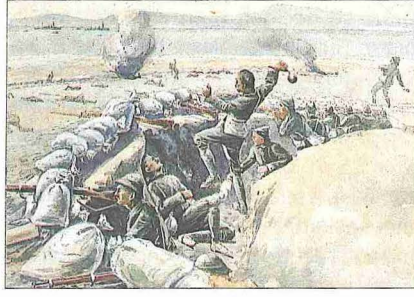
Çanakkale Boğazı'nda cereyan eden
savaşlara verilen ad.

Merkezî devletler yanında savaşa giren Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmak amacıyla İtilâf devletleri tarafından düzenlenmiş olan Çanakkale harekâtı, I. Dünya Savaşı'nın en önemli askeri faaliyetlerinden birini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaş-a katılmasıyla zor durumda kalan İn-

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ

giltere ve Fransa, Rusya ile doğrudan temasa geçip savaş güçlerini arttırmak, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı ve Hint yolu üzerindeki baskısını kaldırmak, ayrıca Orta Avrupa'ya sızan Alman-Avusturya ordularını arkadan çevirmek için bu harekâtı gerekli görmüşlerdi. Boğazlar'a karşı girişilecek bir deniz harekâtı ile İstanbul'un ele geçirilip Osmanlılar'ın savaş dışı bırakılması fikri, özellikle İngiliz Bahriye nâzırı ve sonra başbakanı olan Winston Churchill tarafından savunulmuştu. İtilâf devletleri bu harekâtla ayrıca henüz savaşa katılmamış olan Balkan devletlerini de kendi yanlarına çekmeyi hedefliyorlardı.

Batı kaynaklarında "Gelibolu savaşları" adıyla da anılan Boğazlar'a yönelik bu harekâtın ilk deniz hücumu, 3 Kasım 1914'te iki İngiliz harp gemisinin Ertuğrul ve Seddülbahir, iki Fransız gemisinin de Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etmesiyle başladı. Henüz Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilân edilmeden yapılan bu saldırı, hem fiilen savaş ilân edildiğinin, hem de yapılacak askerî harekâtın hedefinin Boğazlar olacağının ilk habercisiydi. İtilâf devletleri (Fransa ve İngiltere) 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler. Osmanlı Devleti buna 11 Kasım'da çıkan bir irade ile cevap verdi. İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin ikinci hücumu, 19 Şubat 1915'te boğazın gerisindeki Türk tabyalarını uzaktan topçu ateşine tutmak suretiyle gerçekleşti. Hemen arkasından İngiliz-Fransız filosu daha çok savaş gemisiyle boğazın önüne gelerek tekrar saldırıya geçti, Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları tahrip edildi. Ardından İtilâf kuvvetlerine mensup bazı savaş gemileri 26-27 Şubat günleri boğaza girek merkez tabyalarını ateş altına aldı-

Çanakkale'de siper savaşlarını tasvir eden Hasan Hayreddin'in sulu boya tablosu (İstanbul Deniz Müzesi, nr. 1925)

lar; bu saldırıyı mart ayı başlarında tekrarladılarsa da bir sonuç alamadılar. Bu cephe açılmadan önce bir ay içinde Marmara'ya girmeyi planlayan, fakat başarısız taarruzlardan sinirleri bozulan İngiliz Amiral Carden, başkumandanlık yapamayacağını bildirdiğinden İngiltere'ye geri gönderilmişti. Girişilecek büyük taarruz öncesinde bu kumanda boşluğu İngiliz kuvvetlerini şaşırttıysa da onun yerine Londra'dan gelen emirle en kıdemli Fransız kumandan Amiral J. M. de Robeck tayin edildi. Robeck de Carden gibi bütün gücüyle boğazı zorlayarak İstanbul'a ulaşma hazırlıklarına başladı. 17 Mart 1915'te Bozcaada'da, Akdeniz orduları başkumandanı General Hamilton'un da katıldığı bir toplantıda görü-şülen deniz harekâtı planına göre, bir hafta önce mayınlardan temizlenmiş olan boğazın aşağı kesimlerinde bütün savaş gemileri kullanılarak boğaz zorlanacaktı. Fakat aynı günün akşamı, Türk donanmasına mensup Nusret mayın gemisinin Karanlık Liman bölgesini mayınlaması deniz harekâtının kaderini değiştirdi.

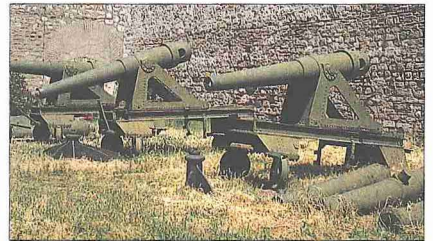
18 Mart 1915 sabahı boğaza giren ve tabyaları topa tutan İngiliz ve Fransız filoları, Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki mevzilerden açılan yoğun ateş ve Karanlık Liman'a dökülen mayınların etkisiyle, mevcutlarının % 35'ini kaybedip çekilmek zorunda kaldılar. Manevralar sırasında mayınlara çarpan İtilâf donanmasının Bouvet, Océan, Irrésistible savaş gemileriyle iki muhrip ve yedi mayın arama gemisi battı; Gaulois ve Inflexible da dahil olmak üzere yedi zırhlı görev yapamayacak duruma geldi. Bu başarılı savunmayı idare eden Çanakkale müstahkem mevki kumandanı Cevad Paşa "18 Mart kahramanı" unvanı ile anıldı.

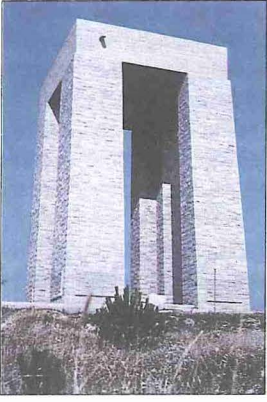
18 Mart bozgunu İtilâf devletlerine, karadan destek almaksızın yalnız deniz kuvvetleriyle boğazın geçilemeyeceğini gösterdiğinden General Hamilton'un emrinde bir çıkarma ordusu hazırlanmaya başlandı. Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşan kolordu (Australian and New Zealand Army Corps = ANZAC Kolordusu) Arıburnu'na, İngiliz ve Fransız kuvvetleri de Seddülbahir'e çıkartılacaktı. Bu amaçla yaklaşık 75.000 kişilik bir ordu Limni'de toplanırken Türk başkumandanlığı da Çanakkale bölgesindeki birliklerini yeni kuvvetlerle takviye ederek Beşinci Ordu'yu kurdu ve başına Mareşal Liman von Sanders'i getirdi. Liman von Sanders, Türk birliklerini boğazın her tarafına dağıtmak yerine muhtemel çıkarma bölgelerine yakın yerlerde topladı. Çıkarma harekâtı, 25 Nisan 1915 günü sabaha karşı İngiliz Generali Hamilton ve Fransız Generali D'Amade'un (daha sonra Gouraud) idaresinde başladı. Asıl çıkartma Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine yapılacaktı. Savaş gemilerinin ve muhriplerin korumasında kıyıya yaklaşan Avustralya tümeninin bir tugayını taşıyan çıkarma gemilerinin, akıntı sebebiyle sürüklenerek kumluk bir kıyı (Kabatepe) yerine sarp bir kıyı olan Arıburnu bölgesine çıkmak zorunda kalmaları üzerine Beşinci Ordu İhtiyat Tümeni kumandanı Mustafa Kemal, herhangi bir emir almadığı halde, 57. Alay'ı bir dağ bataryası ile takviye ederek karşı taarruz için Arıburnu'na sevketti. Ayrıca Eceabat bölgesindeki 27. Alay'ın önemli bir kısmı da çıkarma bölgesine gönderildi.

Çanakkale muharebelerinde Arıburnu'na dikilen 57. Alay'ın gazi sancağı ve muhafızlarını gösteren bir fotoğraf (AA, 1/4 [2. seri, 1949], s. 56)

Nusret mayın gemisinin maketiyle savaşta kullanılan toplardan birkaçı (Çanakkale Askerî Müzesi)

Çanakkale
şehitleri
anısına
dikilen
âbide

Bu tedbirler Beşinci Ordu kumandanlığınca da tasvip edildiğinden karşı taarruz başlatıldı. Böylece kıyıya çıkan İngiliz ve Fransız kuvvetleri geri püskürtüldü; ancak geriden gelen kuvvetlerin yardımıyla Kanlısirt batısı ile (Sivritepe-Merkeztepe) Yüksekirt hattında tutunabildiler. İtilâf donanmasına mensup kuvvetler, aynı günün sabahında donanmanın ateş desteğiyle Seddülbahir'e de çıkarma yapmaya başladılar. Seddülbahir kesimini ay biçiminde çevreleyen yüzlerce geminin yakın mesafeden Türk siperlerine yönelttiği top ateşine rağmen Türk kuvvetleri çıkarmaya yeltenenlere ağır zayıat verdirdi. Daha sonra 27 Nisan'da İngilizler yeni bir saldırıda bulundularsa da Türk savunma mevzilerinin 700-800 m. ilerisinde Zığındere - Eski Hisarlık hattında durduruldular. 28 Nisan'da İngiliz ve Fransız birliklerinin ortak bir teşebbüste daha bulunarak Kırte'yi ele geçirme çabaları da Türk kuvvetlerinin karşı taarruzları sonucu başarısızlığa uğratıldı.

İtilâf kuvvetleri bütün güçleriyle boğazı zorlarken Türkler de sadece mevzilerini savunmakla kalmamış, zaman zaman karşı taarruzlarda bulunmuşlardır. İlk Türk taarruzunu, Anafartalar bölgesine çıkan İngilizler'e karşı 27 Nisan 1915 sabahı Arıburnu kesimindeki Türk birlikleri gerçekleştirdi. Ancak İngiliz-Fransız savaş gemilerinin yoğun ateşi sebebiyle Türk taarruzu yavaşladı ve İngilizler'i mevkillerinden söküp atma gücünü kaybetti. Türk birlikleri 1 Mayıs sabahı tekrar Merkeztepe, Sivritepe, Kanlısirt hattındaki İngiliz kuvvetlerine saldırdıysa da İngiliz donanmasının etkili desteği bir defa daha Anzak Kolordusu'nu imha edilmekten kurtardı.

Türk birliklerinin ikinci önemli taarruzu, 1-2 Mayıs gecesi Seddülbahir bölgesinde gerçekleştirildi ve çok kanlı geçmesine rağmen önemli bir başarı sağ-

lanamadı. Bunun üzerine 3-4 Mayıs gecesi yeniden taarruza karar verildi. Bu defa Türk birlikleri karşısında İngiliz ve Fransız hatlarında çözümler başladıysa da İngiliz-Fransız savaş gemilerinin açtığı şiddetli ateş yüzünden taarruz durduruldu ve birlikler eski mevkillerine çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra Türk birlikleri kumandasında bazı değişiklikler yapıldı, ordu güney ve kuzey grupları olarak ikiye ayrıldı. Seddülbahir kesimindeki birliklere Güney Grubu adı verildi ve kumandanlığına Weber Paşa (Vehib Paşa'nın yerine) getirildi. Arıburnu bölgesi de Kuzey Grubu adıyla önce Esad Paşa'nın, daha sonra da Ali Rızâ Bey'in kumandasına verildi.

Türk ordusunda bu değişiklikler yapılırken General Hamilton da Türkler'in mevzilerini tahkim edip takviye almalarına imkân vermeden Kırte bölgesini almak için 6 Mayıs günü İngiliz birliklerini harekete geçirdi; ancak bunlar Türk karşı taarruzu ve yan ateşleriyle geri püskürtüldüler. Taarruz itilâf kuvvetlerince 7, 8 ve 9 Mayıs günleri tekrarlandıysa da yine başarısızlığa uğratıldılar.

Bu arada 11 Mayıs'ta Çanakkale'ye gelip cepheyi dolayan Enver Paşa, Arıburnu'nda bir karşı taarruzla İngilizler'i denize dökmek için 13 Mayıs'ta Beşinci Ordu kumandanlığına emir vermişti. Bunun üzerine Mareşal Liman von Sanders 19 Mayıs'ta saldırıyı başlattı. Türk birlikleri önce bazı başarılar elde ettiler; ancak dar sahil şeridi üzerinde tutunmaya çalışan Anzak kuvvetlerinin şiddetle müdafaası yüzünden kesin bir sonuç alamadılar. Bundan sonra her iki cephede de günlerce siper savaşları sürdürülmüş, özellikle 21 Haziran'da Kerevizdere, 28 Haziran'da da Zığındere çarpışmaları çok şiddetli geçmiştir. Bunun ardından İtilâf kuvvetleri kesin bir sonuç almak maksadıyla büyük takviye kuvvetleri getirtip Türk birliklerinin geri ile irtibatını kesmek için 6-7 Ağustos gecesi Arıburnu'nun kuzeyinde Suvla Limanı ve civarına

asker çıkararak Anafartalar'a doğru ilerlemeye başladılar. Dört gün süren muharebeler sonunda Yarbay Mustafa Kemal kumandasındaki kuvvetler tarafından Conkbayırı'nda durduruldular. Böylece I. Anafartalar Zaferi'nden sonra İtilâf kuvvetlerinin yaptığı bütün taarruzlar neticesiz kaldı. Ancak 21 Ağustos'ta yeni bir saldırı başlatıldılar. II. Anafartalar Muharebesi denilen bu harekât da başarılı olamayınca muharebeler günlerce süren siper savaşlarına dönüştü. Her iki taraf da büyük güçlükler içinde siperlerini korumaya çalıştı. Bu çarpışmalarda bütün mahrumiyetlere ve mühimmat yetersizliğine rağmen Türk askeri Çanakkale'nin geçilmez olduğunu ispatladı. Kasım 1915'te cepheye gelen İngiliz Harbiye Nâzırı Lord Kitchener durumu görünce bölgeyi tahliye etmekten başka çare kalmadığına karar verdi. Böylece İtilâf kuvvetleri, 19-20 Aralık gecesi Anafartalar ve Arıburnu cephesinden, 8-9 Ocak 1916'da da Seddülbahir'den çekildiler.

İtilâf devletlerinin başarısızlığı ile sonuçlanan Çanakkale muharebeleri, I. Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirip uzamasına sebep olduğu gibi Çarlık Rusyası'nın çöküşünü de hazırlamış ve İngiltere'de hükümet değişikliğine yol açmıştır. Bir yıldan fazla süren ve dünya savaş tarihinde farklı bir yeri olan bu muharebelerde her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. İtilâf devletleri Çanakkale'ye 410.000 İngiliz, 79.000 Fransız olmak üzere yarım milyona yakın asker göndermiş, sadece İngiliz kuvvetlerinin toplam kaybı 213.980 kişiyi bulmuştur. Çanakkale muharebelerine katılan Türk kuvvetleri (yaklaşık 700.000 kişi) genellikle kısım kısım kullanıldığından zayıatın belirlenmesi güçleşmiş ve çeşitli rakamlar ortaya atılmıştır. Bu rakamlar 190.000 ile 350.000 arasında değişmektedir. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın resmî kayıtlara dayanarak tesbit ettiği şehid sayısı ise 213.882'dir.

Hamidiye
istihkamları ile
koruganlardan
biri -
Çanakkale

